

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, C. 3, s. 8

Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîî Hareketler

Ahmet BAĞLIOĞLU*

GİRİŞ

Şîa Arapça'da (şy'a) kökünden gelme bir kelime olup, bir insanın yardımcıları ve ona uyanlar, bir şey üzerinde birleşen topluluk-fırka, peşinden gitmek, taraftarı olmak¹ gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerim'de de muhtelif yerlerde fırka, bölük ve taraftar anlamında kullanılmıştır.²

Şîa ve teşeyyu kelimelerinin ne zaman ıstılâhi anlam kazandığı konusunda özellikle mezhepler tarihi açısından oldukça ciddi bazı güçlükler bulunmaktadır. Şunu da belirtelim ki Şîa, bir fırka olarak tezahür etmeden önce de taraftar anlamında, günlük Arap dilinde çokça kullanılan bir kelimeydi. Nitekim, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında, farklı görüşler etrafında toplanan insanlara "*Şiatu Ali*", "*Şiatu Osman*", "*Şiatu Muaviye*" ve benzeri şekillerde kavramlar kullanılmış ve kesinlikle bir mezhep kastedilmemiştir.³

* *Arş. Gör.*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

1 Şîa kelimesinin farklı kullanışları için bkz; İbn Manzûr, *Lisa'nu'l Arab*, VII, Beyrut, trz. s. 188 vd.

2 Bkz; Enam 6/159; Hicr 15/10; Meryem 19/69; Rum 30/32; Sebe 34/54; Kasas 28/15.

3 E.Ruhi Fiğlalı, *İmamiyye Şiâisi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 10.

İstilah anlamına gelince; Şia, Ali b. Ebî Talib'in, Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan ve imametın kıyamete kadar onun soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır. Şif ve Sünnî Mezhepler Tarihi kaynaklarında farklı ifadelerle de olsa bu tanıma yakın tarifler yapılmıştır.⁴ Tarihi olaylar göstermektedir ki, Şiilik en erken Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinden sonra, siyasi bir temâyül olarak kamuoyu oluşturmuş ve gelişmeye müsait bir zemine kavuşmaya başlamıştır. 'Tevvabun Hareketi' Şiiliğin doğuşunu hazırlayan hareketlerin⁵ başında gelmektedir. Ehli Beyt'in haklarını aramak adına başvuru bu hareketler aslında bir fırka oluşturmak için değil, doğrudan doğruya Emeviler'e karşı duyulan düşmanlıktan kaynaklanmaktadır.⁶

Şiiliğin doğuşunu hazırlayan Tevvabun ve Muhtar es-Sekafi hareketlerinden sonra, çalışmamızın konusunu teşkil eden, "**Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler**" yani Emeviler'in son dönemlerinde vuku bulan Beyan b. Sem' an, el-Muğire b. Said, Ebu Mansur el-İclî ve Abdullah b. Muaviye'nin hareketleri ile, Şiiliğin temel taşları olan vasilik, imamet, nass ile tayin inanışları açıkça tartışılır hale gelmiş ve böylece Şif düşünce şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca Zeyd b. Ali'nin başarısızlıkla sonuçlanan isyanı sonrasında ise Hz. Ali'nin torunları arasında imamet meselesi de tartışılır olmuştur. Zeyd b. Ali'nin, imamın vasiyet yoluyla değil, vasıfları itibariyle kendi imametini ilan ederek ortaya çıkması gerektiği ve böylece Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerinin sahih olduğu şeklindeki görüşü, sonradan bir kısım Şif çevre tarafından tepki görmüş, nass ve vasiyet görüşüne ilaveten imamlara mahsus ilim ve takiyye inanışlarının da yaygınlaşmasına vesile olmuştur.

Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler

Kerbela Vak'ası'ndan sonra, Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak gayesiyle girişilen Tevvabûn hareketi ve Muhtar es-Sekafi (Ö. 67/687) isyanından sonra yaklaşık yarım asırlık dönemde herhangi bir Şii oluşumunu hazırlayan bir ayaklanmaya rastlanılmamaktadır. Ancak bu sükunet dönemi, Şif akidesinin teşekkülünde oldukça etkili olmuştur.

4 Nevbahti, *Firâku's-Şia*, (nşr. S. Muhammad Sadık), Necef 1936, s. 17; İbn Hazm, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, C. II, Beyrut 1317, s. 17; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (nşr. M. Seyyid Geylanî), C.I, Beyrut trz., s.150; Fiğlalı, *İmamiyye Şiaisi*, 9; Hasan Onat, *Emevi Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 15.

5 Bu hareketin bir Şif hareket olup olmaması hususunda bkz; Hasan Onat, *Şiiliğin Doğuşu Meselesi*, A.Ü.İ.F.D., C. XXXVI, Ankara 1997, ss. 79-117.

6 E.Ruhi Fiğlalı, "Şiiliğin doğuşu ve Gelişmesi" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, s. 40.

Özellikle Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin (81/700) ölümünden sonra onun Mehdi olduğu iddia edilmiştir. Keysaniyye mensubu şair Kuseyyir (105/723) İbnu'l-Hanefiyye'nin Mehdi olduğunu söyledikten sonra, onun ölmediğini, Radva Dağı'nda gizlendiğini, yanında yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarlarının olduğunu, sağında bir aslan ve solunda bir panterin onu ortaya çıkacağı (huruç) zamana kadar koruyacağını, tayin edilen zamanda huruç ederek şimdi zulümle dolmuş bulunan yeryüzünü adaletle dolduracağını söylemiştir.⁷ Yani Keysaniyye mensupları Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin gaybet ve ric'atine inanmışlardı.⁸ Ayrıca Kuseyyir'in görüşlerine benzer görüşler yine bir şair olan es-Seyyid el-Himyeri tarafından da dile getirilmiştir.⁹ Yine Keysaniyye'ye göre; Her dışın bir içi vardır. Her şahsın (dış şekliyle ele alınan objenin) bir rûhu, her vahy'in bir tevili, bu dünyadaki her resmin ulvî dünyada bir hakikatı vardır. Kainata yayılmış olan sır ve hikmetler insan şeklindeki şahısta toplanmıştır. İşte bu ilmi Ali, oğlu Muhammed'e nakletmiş, o da bu sırrı oğlu Ebû Haşim'e aktarmıştır. Kimde bu ilim varsa o gerçek imamdır.¹⁰

Bu neviden fikirler Müslümanlar arasında ilk defa vuku buluyordu. Daha sonra bu fikirler muhtelif şekillerde de olsa bütün Şii topluluklarınca inanılan fikirler olmuştur. Nitekim şu anda da Şiîler 12. İmam Muhammed el-Mehdi'nin gaib olduğuna ve ric'atinin vukû bulacağına, yeryüzüne mehdi sıfatıyla zühur ederek zulümle dolmuş bulunan dünyayı adaletle dolduracağına inanmaktadır¹¹.

Bağdadî'de geçen ve Şair Kuseyyir'e ait olduğu bildirilen şiir gerçekten ona ait ise o takdirde Kuseyyir'i karizmatik lider anlayışını taşıyan tipik bir ilk Şiî olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.¹²

7 Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara, 1991, s. 32-34; Ayrıca bkz; Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmame*, (thk. Josef Van Es), Beyrut 1971, s. 26-29; Nevbahti, *Fıraku's-Sîa*, 27-29; Kummî, *el-Makalat ve'l-Fırak*, (thk. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 26-27; Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, (thk. M. Muhyiddin Abdulhamid), C.I, Kahire 1969, s. 92; İsfahânî, *Kitâbu'l-Agânî*, (thk. A. Azbâvî- A. Matar), C. IX, Beyrut trz., s. 14-15; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/150.

8 İbn Hazm, *el-Fasl*, 179-180; İbn Abd Rabbih el-Endelusi, *İkdu'l-Ferid*, (thk. M. Muhammed Kumeyha), C.II, Beyrut trz., s. 247; İbn Asam, *Kitâbu'l-Futuh*, C.V-VI, Beyrut 1986, s. 368; Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, (thk. M. Muhyiddin Abdulhamid), C.III, Kahire 1964, s. 87.

9 Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 34; İbn Abd Rabbih, *İkdu'l-Ferid*, II/267; İbn Hazm, *el-Fasl*, 94.

10 Gerlof Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, (Çev. Mehmet S. Hatipoğlu), Ankara 1986, s. 53.

11 Geniş bilgi için bkz; Fiğlalı, *İmamiyye Şiâsi*; Onat, *Emevi Devri Şii Hareketleri*.

12 Onat, *Emevi Devri Şii Hareketleri*, 117

Ayrıca kaynaklarda Keysaniyye'den bir fırkanın, Ebu Haşim'den sonra imamın Muhammed b. Ali olduğuna, çünkü Ebu Haşim'in Şam'dan dönerken Hümeyme'ye uğradığında ve burada vefat ettiğinde imametini Muhammed b. Ali'ye vasiyyet ettiğine, Muhammed'in de oğlu İbrahim'e, Ondan da oğulları vasıtasıyla Mansur'a geldiğine inandıkları kaydedilmektedir.¹³ Nitekim Abbasilerin, Hilafetin kendilerine bu yolla geldiğini kabul edip etmediklerini tam olarak tespit edemememize rağmen bu düşüncelere karşı çıktıkları da görülmemiştir.

Muhammed b. Ali, Emevî idaresine son verme ve Abbasoğulları'nı iktidara getirmek için 100/718 yılında başlattığı yoğun propaganda¹⁴ esnasında Ebu Haşim taraftarlarından büyük çapta istifade etmiş, Horasan'a gönderdiği propagandacıların bir kısmını onlar arasından seçmiştir. Şii oluşumunu hazırlayan bu dönemdeki olaylar Muhammed b. Ali ve taraftarlarının rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Bu hareketlerin bir kısmında ise Abbasilerin ileri gelenleri de bulunmuştur.

Abbasoğulları yoğun faaliyetlerine başladıkları sırada yarım asır kadar süren sükunet döneminden sonra 119/737 yılı dolaylarında ilk Şii hareketleri diyebileceğimiz ayaklanmalar başlamıştır. Bu tarih aynı zamanda Muhammed b. Ali'nin Emevîler'i yıkmak için ihtilale karar verip, teşkilatını oluşturmaya başladığı tarihle örtüşmektedir.

a) Beyan b. Sem'an Hareketi

Yemen'in Temim kabilesinden bir saman tüccarı olan Beyan b. Sem'an(119/737), Hamza b. Umare'nin taraftarı idi.¹⁵ Beyân önce Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim'in imametini ileri sürerek onun elçisi olduğunu iddia etmiştir¹⁶. Daha sonra Muhammed el-Bakır'a bir mektup yazarak kendisine uymaya çağırır ve kendisinin peygamber olduğunu iddia eder.¹⁷ Beyan'ın taraftarları Allah'ın,

13 Nâsi el-Ekber, *Mesailu'l-İmâme*, 28-31; Nevbahti, *Firâku's-Şia*, 30-31; Şehristanî, *el-Milel*, I/150-51; Belazuri, *Ensabu'l Eşraf*, (thk. Abdulaziz ed-Duri), C.III, Beyrut 1978, s. 80; Ya'kubi, *Tarihu'l Ya'kubi*, C.II, Beyrut trz., s. 296-98; *Ahbaru'd-Devleti'l Abbasiyye*, Yazarı meçhul, (thk. A. Ed-Duri - A.J. Muttalibi), Beyrut 1971, s.167; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l Kübra*, C. V, Beyrut 1968, s. 327-28; Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Mulûk*, (Nşr. Ebu'l Fadl İbrahim), C. VII, Beyrut, trz., s. 421.

14 Geniş bilgi için bkz; Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara 1999.

15 Nevbahtî, *Firâku's-Şia*, 28

16 Nevbahtî, *Firâku's-Şia*, 34; Kummî, *el-Makâlat*, 37; Eş'âri, *Makâlatu'l-İslâmiyyin*, 67; Şehristanî, *el-Milel*, I/153.

17 Nevbahtî, *Firâku's-Şia*, 28; Kummî, *el-Makâlat*, 74; Eş'âri, *Makâlatu'l-İslâmiyyin*, 67; Şehristanî, *el-Milel*, I/152.

organları bulunan nurdan bir insan şeklinde olduğunu ve yüzü dışında her yanının yok olacağını iddia eder¹⁸. Beyan Kur'an'da “*bu insanlar için beyan (açıklama); sakınanlar için de yol gösterici ve öğüttür*”¹⁹ ayetinin kendisini işaret ettiğini belirtmiştir²⁰. Beyan tarafından kullanıldığı ileri sürülen Kur'an'ı bu şekilde yorumlama tarzı muhtemelen Batınîlerin bir özelliği olan, simgesel ve sembolik tefsir sisteminin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Ayrıca Beyan kendisinde bulunan ilahi vasıf sayesinde İsm-i Azam'ın bütün sırlarına sahip olduğunu, bununla orduları bozguna uğrattığını, Venüs yıldızını çağırıldığını ve onun da geldiğini ileri sürmüştür.²¹ Tucker'e göre Beyan, İsm-i Azam ile ilgili fikir ve iddialarını Mazdekilerden almıştır²². Yine Beyan'a isnat edilen, Allah'ın insan suretinde olması düşüncesinde de Hermetizmin etkisi görülür. Hermetizm Felsefesine göre Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır ve dolayısıyla Allah'la insan aynı surette olmaktadır.

Beyâniyye, İlahın ruhunun hulul yoluyla Ali'ye geçinceye kadar peygamberlerde ve imamlarda dönüp dolaştığını, sonra Muhammed b. el-Hanefiyye'ye sonra oğlu Ebu Haşim'e ondan da Beyan b. Sem'an'a geçtiğini ileri sürmektedir²³. Hem tanrılık hem de peygamberlik iddiasında bulunan, birbiriyle çelişen fikirler ortaya atan Beyan b. Sem'an'ın bu fikir ve iddiaları, İslâm öncesi doğu dinlerindeki inançlara benzerlikler göstermekte ve bundan da Beyân'ın görüşlerini İslâm dışı kaynaklardan aldığı anlaşılmaktadır²⁴. Yine Hermetik din felsefesi izlerini Beyan ve Beyâniyye'nin fikirlerinde görebilmek mümkündür²⁵. Ayrıca ona atfedilen görüşlerin hangisinin kendisine, hangisinin de taraftarlarına ait olduğunu tespit etmek hayli güçtür. Bize göre ona atfedilen görüşlerin bir çoğu ölümünden sonra taraftarlarınca ortaya atılmış olmalıdır.

18 Kummî, *el-Makâlat*, 33; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, (thk. M. İsmail- Abdullah es-Savi), Beyrut 1970, s. 267; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 180-181; Fahreddin Razi, *İtikâdâtü Firaku'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, (nşr. A. Sami Neşşar), Kahire 1938, s. 57.

19 Al-i İmran; 3/138.

20 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Mulûk*, (Nşr. Ebu'l Fadl İbrahim), c. VII, Beyrut, trz., s. 128-9; İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelefu'l-Hadis*, Beyrut trz., s. 50; Nevbahtî, *Firâku's-Şîa*, 34; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki farklar*, 180; Hanbelî, *el-İnabe*, 384-385.

21 Eş'ari, *Makâlatu'l-İslâmiyyin*, 56; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 180

22 William F. Tucker, “*Bayan b. Sa'man and Bayaniyya*” MW, LXV/4 (1975) s. 250.

23 Nâşi el-Ekber, *Mesailu'l-İmâme*, 40-41; İsferyânî, *el-Tabsir fi'd-Din*, (thk. K. Yusuf el-Hud), Beyrut 1983, s. 124; Şehristan, *el-Milel*, I/153; Zehebi, *Mizan el-İtidal*, (thk. M. El-Bacevî), C.I, Kahire 1963, s. 357,

24 Şerafettin Gölcük, “*Beyan b. Sem'an*” *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992, s. 29.

25 Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, (çev. İ. Akbaba), İstanbul 1997, s. 279.

Mezhepler Tarihi kaynak eserlerine göre Beyan, Muhammed b. Ali b. Hüseyin'-nin vasiyyeti²⁶ veya Ebu Hâşim'in tayini ile imam olduğunu belirtip daha sonra peygamberliğini iddia etmiştir. Bu iddialarını yaparken o da Abbasiler gibi kendini Ebu Haşim ile irtibatlandırma ihtiyacı hissetmiştir. Hodgson, bu ayaklanmaya Haşimiyye taraftarlarının katılmış olma ihtimalinden bahseder.²⁷ Beyan'ın kendisini Ebu Haşim ile ilişkilendirmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bunu kabul edersek Haşimiyye içinde aşırı fikirlerin varlığının devam etmekte olduğunu da söyleyebiliriz. Bu harekete katılanlar ile Abbasi ihtilalini gerçekleştirmek için kurulan teşkilatın beslediği kaynakların, benzediği de dikkat çekmektedir.

b) Muğire b. Said el-İclî Hareketi

Muğire b. Said el-İclî'nin Beyan'la birlikte hareket ettiği, kaynaklarda geçmektedir²⁸. O, Beni İcle kabilesinden Irak valisi Halid b. Abdullah'ın mevlâsıdır²⁹. El-Muğire'nin büyücü olduğu bilinmektedir.³⁰ Muğire'nin yaşadığı devirde ve bölgede sihirbazlar, büyücüler ve kahinlerin tabii hayatın ayrılmaz bir parçası oldukları anlaşılmaktadır.³¹ Ayrıca Muğire'nin Tescim'e dayalı bir yaradılış nazariyesi kurduğu rivayet edilir. Yine o, Allah'ın en büyük ismini bildiğini ve bu bilgiden çeşitli güçler kazandığını iddia eder.³²

Muğire b. Said, Beyan b. Sem'an ile birlikte Irak valisi Halid b. Abdullah'a karşı ayaklanır.³³ Bu harekete Taberi³⁴ ve İbni Kesir'e³⁵ göre yedi, Makrizi'ye³⁶ göre de yirmi kişi katılmıştır. Kanaatimize göre Beyân ve Muğire silahlı bir ayaklanmadan ziyade, fikirlerinden dolayı Irak valisi tarafından öldürülmüşlerdir. Yoksa 7

26 Nevbahtî, *Firâku's-Şia*, 28; Ebu Halef el'Eş'arî, *Makalat ve'l-Fırak*, 33.

27 Hodgson, 'Bayân b. Sam'ân al-Tamîmî', *EL*, C.I, Leiden 1960, s.1116.

28 İbn Kuteybe, *Kitab el-Maarif*, (thk. M. İsmail- Abdullah es-Savi), Beyrut 1970, s. 267; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV/185; Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Mulûk*, s. 128-9.

29 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 267; Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, 46; Eş'Sehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/176; Nevbahtî, *Firâku's-Şia*, 63.

30 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk*, VII/128-9; İbn Esir, *El-Kâmil*, V/207.

31 William F. Tucker, "Asiler ve Gnostikler, el-Mugire b. Said ve'l Muguriyye", (Çev: E. Ruhi Fiğlah), *A.Ü.İ.F.İ.E.D.*, C. V, Ankara 1982, s. 204.

32 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 267; Eş'âri, *Makâlatu'l-İslâmiyyin*, 69; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 62; Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 182.

33 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 267; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV/185; İbn Esir, *El-Kâmil*, V/ 207.

34 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Mulûk* VII/129.

35 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, IX, Mısır, trs, s. 323.

36 Makrizi, *el-Mevâz ve'l-İtbar fi şikril-Hitat ve'l Asâr*, C. II, Beyrut trz. s. 353.

veya 20 kişiyle isyana girişilmesi pek ihtimal dahilinde gözükmemektedir. Fikirlerini tehlikeli ve sapıkça bulan Irak valisi Halid'in Beyan ve Muğire'yi yakalatarak öldürtmesi de belki bu fikri doğrulamaktadır. Rakamların azlığını, fazla taraftar bulamamaya bağlayan araştırmacılar da vardır.³⁷ Ayrıca Onat, Beyan b. Sem'an ve el-Muğire b. Said'in birlikte isyan etmediklerini, pek çok araştırmacının Taberi'deki bir rivayete dayanarak yanlış olduklarını belirtmektedir. Delil olarak da Beyân ve Muğire'nin fikirlerinin farklı olduğunu belirtmiştir.³⁸ Görüşlerindeki farklılık ayrı ayrı hareketler olduğunu göstermekle birlikte, ortak düşmana karşı birlikte hareket etmiş olmaları da imkan dahilindedir.

el-Muğire'ye atfedilen kendisinin Nübüvvet iddiasında bulunması, en büyük ismi bilip bununla ölüleri diriltmesi, orduları hezimete uğratması, Muhammed b. Abdillâh'ın beklenen mehdi olduğu, mabudun nurdan bir adam olduğu ve organlarının alfabenin harflerine benzediği ve yaratılış nazariyesiyle ilgi rivayetlerin kendi düşüncesi mi yoksa sonradan taraftarlarınca mı ortaya atıldığını tespit etmek oldukça zordur. Muhtar es-Sakafi hareketinden sonra karizmatik lider anlayışının ilk tezahürlerine gerek Hamza b. Umare ve Kuseyyir'in fikirlerinde, gerekse Beyân b. Sem'an'a atfedilen görüşlerde rastlanılmaktadır. Ayrıca Muğire b. Said'le birlikte vesayet fikrinin ilk tezahürlerinin tarih sahnesine çıktığı görülmektedir.

Beyân ve Muğire'nin faaliyetleri Emevi iktidarının gücünü fazla etkileyecek boyutta olmasa bile bu idareden memnun olmayan kitlelerin bir araya gelip yeni isyancı grupların çıkmasına ve Abbasi propagandacılarının daha rahat hareket etmelerine zemin hazırlamıştır.

c) Ebu Mansur el-İcli Hareketi

Emeviler'in son dönemlerindeki faaliyetlerde üçüncü bir isim olarak Ebu Mansur el-İcli(124/742) karşımıza çıkmaktadır. Ebu Mansur'un Becile, Kinde ve İcl kabilelerinden oluşturduğu Mansuriye fırkası İslâm tarihinde terörizm ve öldürme usulleriyle meşhur olmuştur³⁹. Taş ve sicim gibi şeylerle boğarak öldürme usulleri muhtemelen Haşebiye'de olduğu gibi dini bir hususiyet arz ediyordu. Buna göre İmamın zuhuruna kadar kılıç kullanılmamalıydı.⁴⁰

37 Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 125.

38 Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 120.

39 Câhız, *Kitab el-Hayavân*, (thk. A. Muhammed Harun), C. II, Beyrut 1954, s. 267; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbar*, II/163; Nevbahti, *Firaku's-Şia*, 38; Kummî, *el-Makâlat*, 47.

40 Eş'âri, *Makâlatu'l-İslâmiyyin*, 76; Şehristani, *el-Milel*, I/179; Fiğlalı, *İmamîyye Şiası*, 151.

Ebu Mansur dini hayatının ilk dönemlerinde Ebu Cafer Muhammed b. Ali'nin imameti kendisine bıraktığını ileri sürerek imamlığını ilan etmiştir.⁴¹ Sonra daha da ileri giderek Allah'ın huzuruna çıktığını beyan etmiştir. Tanrı'nın başını okşayıp “*Ey oğulcuğum, benden tebliğ et*” dediğini, sonra da onu yeryüzüne indirdiğini ve bu sebepten “*eğer gökten bir parça düşer görseler bu, birbiri üstüne yığılmış bulut- tur derler*”⁴² ayetinde anılan “*gökten düşen parça*”nın kendisi olduğunu ileri sürmüştür.⁴³ Onun bu iddiası muhtemelen, bir adım daha ileri giderek ortaya atacağı peygamberlik iddiasını desteklemek gayesini güdüyordu. Nitekim imamet terimini nübüvvete çevirerek Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bakır ve kendisinin peygamberliğini ilan edip soyundan beş tane daha peygamber geleceğini iddia etmiştir.⁴⁴ Peygamberliğin kesintisiz devam ettiğini, vahyin sürekli olarak yinlendiğini ileri süren Mansur, Hz. Muhammed'e sadece vahiy indirildiğini, tevil ve açıklamaların ise kendisine bırakıldığını belirtmiştir⁴⁵.

Ebu Mansur, cenneti dünya nimetleri ve refah, cehennemi ise insanların dünyada karşılaştıkları sıkıntılar olarak tevil ederek cennet ve cehennemi inkar etmiş⁴⁶, haramı ise tamamen sembolik kavramlar olarak görmüştür.⁴⁷ Ayrıca, Ebu Mansur Hz. Muhammed'in ailesini sema (gök), Şia'yı da yeryüzüne benzeterek⁴⁸ Ehl-i Beyt'e kainatla ilgili kozmik bir önem atfeden ilk kişi olmuştur.

Ebu Mansur dini görüşlerindeki aşırılıklarından ve siyasi faaliyetlerinden dolayı Emeviler'in Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafi tarafından 121-127/738-744 yılları arasındaki bir tarihte idam edilerek öldürülmüştür.⁴⁹

Ebu Mansur, Şia bünyesindeki aşırı düşünceleriyle kendisinden sonra gelen grup ve fırkalar üzerinde etkili olmuştur. Ebu Mansur'un teville ilgili görüşlerinin İsmai-

41 Nâşî el-Ekber, *Mesailu'l-İmâme*, 40; Nevbahti, *Fırâku's-Şia*, 38; Şehristani, *el-Milel*, I/178; Ebu Halef el'Eş'ari, *Makalat ve'l-Fırak*, 46.

42 Tur: 52/44

43 Nevbahti, *Fırâku's-Şia*, 38; Kummî, *el-Makâlat*, 46; Eş'ari, *Makalâtu'l-İslâmiyyin*, I/75; Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 187; Şehristani, *el-Milel*, I/179; Makrızî, *Hutat*, II/353.

44 Nevbahti, *Fırâku's-Şia*, 38.

45 Nevbahti, *Fırâku's-Şia*, 39; William F. Tucker, “Ebu Mansur el-İclî ve Mansuriyye”, (Çev: E. Ruhi Fığlah), *A.Ü.İ.F.İ.E.D. C. X*, Ankara 1982, s. 223-224.

46 Eş'ari, *Makalâtu'l-İslâmiyyin*, I/75; Kummî, *el-Makâlat*, 46; Şehristani, *el-Milel*, I/179; Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 187.

47 Tucker, *Ebu Mansur*, 181.

48 Eş'ari, *Makalâtu'l-İslâmiyyin*, I/75; Walt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 63.

49 Tucker, *Ebu Mansur*, 218.

liyye ve Karmatiler üzerinde, vahyin sürekliliği ve peygamberliğin devamı konusundaki fikirlerinin ise Bahâiler üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Yukarıda incelediğimiz üç hareket de Abbasi davetçileri gibi kendilerini Haşimiyeye ile irtibatlandırmalarına rağmen Abbasi davetine rakip olamadıkları gibi Abbasi dâîlerinin rahat hareket etmelerini de kolaylaştırmıştır. Ancak daha sonra meydana gelecek olan Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Muâviye isyanları Abbasi hareketi için ciddi birer rakiptiler. Çünkü bunlar Ehl'i Beyt'tendiler ve muğlak bir sloganla-gizli faaliyetlerle değil bizzat kendileri adına ortaya çıkmışlardı. Bunların başarıları Abbasi davetinin geleceğini yakından ilgilendiriyordu.

d) Zeyd b. Ali Hareketi

Beyan b. Sem'an, Muğire b. Said el-İclî ve Ebu Mansur el-İclî; Ebu Haşim ve Muhammed el-Bakır'ı imam kabul edip, faaliyetlerinde onların vasisi olduklarını iddia etmişlerdir. Bunlar Emevi iktidarına baş kaldırıp isyan ettiklerinde Ebu Haşim ve Muhammed el-Bakır tarafından sözlü veya fiili olarak desteklenmemişler ancak dolaylı da olsa Ali evladını hilafet meselesine ortak etmeyi kısmen başarmışlardır. Nitekim, Ali evladını arkalarına alarak Emevi idaresinden memnun olmayıp isyan eden gruplara, Hz. Hüseyin'den sonra ilk müspet cevabı veren Muhammed el-Bakır'ın kardeşi Zeyd b. Ali olmuştur.

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ebi Talib⁵⁰ ilmen ve sosyal yönden hareketli bir hayat yaşamış, başta Kufe, Horasan ve Medain olmak üzere bir çok yere seyahat yaptığı için daha genç yaşta iken çevresindeki fikir hareketlerini değerlendirme imkanı bulmuştur⁵¹. Vasil b. Ata (131/748) ve Ebu Hanife (150/767) ile irtibat kurarak onların fikirlerinden etkilenmiştir.⁵² Zeyd, isyanından önce de Ebu Hanife'nin kendisine destek vermesini istemiş, o da isyana bizzat katılmayıp mali yardımda bulunmuştur. Zeyd Zuhri'den de yardım istemiş fakat isyanın henüz erken olduğunu, Velid' in tahta geçmesini beklerse yardım edeceğini belirtmiştir.⁵³ O gaib imam

50 İbn Hazm, *Cemheretü Ensabu'l Arab*, (thk. Komisyon), Beyrut 1983, s. 56.

51 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz; İbn Abd Rabbih, *İkdu'l Ferid*, 482-88; Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l Fikri'l Felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, s. 121-129; Hayrettin Zirikli, *el-Alâm*, C.III, Kahire 1954-59, s.59 vd.; Ebu Zehra, *İmam Zeyd*, (trc. S. Parlak-A. Karababa), İstanbul 1993, s. 33 vd.

52 İsfahani, *Mekâtibu'l-Talibiyyin*, s. 146; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Sam-sun 1996, s. 25; Ebu Zehra, *İmam Zeyd*, 61-64

53 Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 64; Fığlalı, *İmamiyye Şiâsi*, 31.

fikrini ret etmiş ve Hz. Ali-Fatıma soyundan gelen imamın kendi imametini açıkça ilan edinceye kadar bey'at isteyemeyeceği hususunda ısrar etmiştir.⁵⁴

Kaynaklarda Zeyd b. Ali'nin Hişam'a isyan edişinin sebepleri konusunda muhtelif rivayetler vardır⁵⁵. Bunların hiçbirisi, ayaklanma sebebi olacak kadar ciddi boyutta değildir. Uzun zamandır hilâfetin Ehl'i Beyt'in hakkı olduğunu düşünen ve imamın gizli olamayacağına inanan Zeyd için bu anlatılan rivayetler bardağı taşıran son damla niteliğindedir.

Zeyd'in siyasi faaliyetlerinin ciddi boyutlara ulaştığını fark eden Emeviler, Zeyd'i sıkı takibe almışlardı. Kûfelilerin teşviki ve hapsedilme korkusu sebebiyle hareket tam olgunlaşmadan alelacele isyana girişmesi Zeyd'in sonunu hazırlamıştır. Zeyd Kûfe'de isyan için nabız yoklamaya başlar. Halifelik makamının Emevilerin altından kaymakta olduğunu gördüğünden, bu makamı ele geçirmek için Müslümanların çoğunluğunun benimsediği görüşleri kendi arkasına almasının gerekli olduğunu farketmiştir. Bunun içinde Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in meşru halife olduklarını söylemiştir. Bu fikri açıklarken de Hz. Ali daha üstün (efdal) olmakla birlikte bir takım acil menfaatlar ve maslahatlar sebebiyle az üstün (mefdul) olanın imametinin caiz sayılabileceğini ileri sürmüştü⁵⁶. Böylece Zeyd b. Ali ile birlikte, Hz. E u Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerinin kabulü Şifileri bu ikisinin hilafetlerini reddedenler ve benimseyenler olmak üzere ikiye ayırmıştır⁵⁷.

Zeyd'in yakın çevresi ise, Kûfeliler'e güvenerek yola çıkmamasını söyleyerek, onu bu kararından vazgeçirmeye çalışmıştı. Hatta ayaklanma konusunda kendisine danıştığı kardeşi Muhammed el-Bâkır, Kûfeliler'in atalarına yaptıklarını hatırlatıp onu bu kararından döndürmeye çalışmış⁵⁸. Başkaları da uyarılmışsa da bizim için en ilginç uyarı Dâvud b. Ali'den gelmiştir. Çünkü Dâvud b. Ali, ilk Abbasi halifesi Saffah'ın amcasıdır ve ona halife olarak ilk bey'at edildiği gün, Kûfeliler e hutbe okuyacak kadar Abbasi davetinden haberdardır⁵⁹.

54 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/169.

55 Bu rivayetler hakkında bkz; Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/163-5; İbn Esir, *el-Kâmil*, V/191-3; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, III/98.

56 Bağdadî, *mezhepler Arasındaki Farklar*, s.29; Şehistani, *el-Milel*, I/180; Ahmet Mahmut Suphi, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1984, s. 73; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 6; Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, 155.

57 Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu*, 41.

58 Mesûdî, *Murücu'z-Zeheb*, III/217.

59 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/167-8; İbn Esir, *el-Kâmil*, V/194-5; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, III/99; Hutbenin Türkçe metni ve değerlendirmesi hakkında bkz; Nahide Bozkurt, 'Abbasiilerde İktidarın Meşruiyeti Üzerine Bir Analiz', *İslâmiyat*, C.III, Sayı: III, Ankara 2000, s. 153-54.

Zeyd b. Ali 122/740 yılında Kufe-Basra valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi'ye karşı ayaklanır⁶⁰. Gerçi savaş çok kısa, üç gün sürmüştü de Hişam ve Yusuf b. Ömer'in casusları Zeyd'in taraftarlarını bazı hususlarda tereddüde düşürmüşlerdir. Zeyd'e taraftarları Ali b. Ebi Talib'e haksızlık eden Ebu Bekr ve Ömer hakkındaki görüşlerini sorduktan sonra sana yardım edeceğiz der: Bunun üzerine Zeyd, “*Bu ikisi hakkında iyilikten başka birşey söylemem ve babamdan da, onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylediğini iştirmedim. Ben atam el-Hüseyn'i öldüren ve el-Harra⁶¹ gününde Medine'ye saldıran; sonra da Allah'ın Evi'ni (Kâbe) mancınıkla taşa tutup ateşe veren⁶² Umeyye oğullarına karşı ayaklandım.*” Bu cevap üzerine onların çoğu Zeyd'i terkederler. O da onlara “*beni bırakıp kaçtınız, terkettiniz (rafaztumuni)*” der. O günden beri onlara Rafizi denmiştir.⁶³ Sonunda Zeyd'in yanında çok az kişi kalmasına rağmen, son nefeslerine kadar çarpışır ve Zeyd öldürülür.⁶⁴

Zeyd b. Ali, Vasıl b. Atâ(131/748)'nın “el-Emr bi'l-marûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker” prensibini kabul etmiştir. Zeyd ve taraftarlarına göre Hilafet Ali evladının dini bir hakıdır. Bu hakkın Emeviler tarafından gaspedilmesi dini bir zülüm olarak kabul edilmiş ve bu prensibe dayanılarak zalim imama karşı isyan edilmiştir.

Kaynaklardaki rivayetlerden anlaşıldığı gibi, Zeyd'in etrafında kısa sürede oldukça büyük bir kitle toplanmış, ama bu kitle silahlı ayaklanma safhasında desteğini geri çekmiştir. Olayların seyrinden Zeyd'in uzun süredir bir isyan hazırlığı içinde olduğunu, ancak bunu ciddi bir teşkilatlanmaya dönüştürüp ayaklanmayı yeterince organize edemediğini görmekteyiz.

Abbasi davetçilerinin Zeyd'in isyanından uzak durduklarını söylemek mümkündür. *Ahbâr*'da geçen bir rivayetten anlaşıldığına göre Muhammed b. Ali, Kûfe'deki daîlerden Bukey b. Mâhân'a, Zeyd hareketinden uzak durulması için kesin bir emir vermiştir. Bukey'de taraftarlarına evlerinden çıkmamalarını söyleyerek birkaç arkadaşı ile birlikte Kûfe'den Hire'ye geçmiş ve olaylar yatışmaya kadar orada kalmıştır⁶⁵. Abbasi ihtilalinin hazırlayıcıları bu hareketin başarılı olmasından kor-

60 İbn Sa'd, *Tabakatu'l Kubra*, IV/12; Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/181.

61 Medinelî Ensar ve Muhacirin Çocuklarıyla Yezit b. Muaviye ordusu arasında geçen savaşta meşhur olmuş Medine yakınındaki bir yerin adı.

62 Abdullah b. Zübeyr isyanında Haccac b. Yusuf es-Sakafi tarafından 63/683 yılında olmuştur.

63 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/180-1; . Badadi, *mezhepler Arasındaki Farklar*, 29; İbn Esir, *el-Kâmil*, V/202-3; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, III/99.

64 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk*, VII/186; İbn Esir, *el-Kâmil*, V/205; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, III/100.

65 *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 230-31

kuyorlardı diyebiliriz Zeydiler'in Abbasi davetine doğrudan iştirakleri olmasa bile, Zeyd'in başarısızlığının Abbasi hareketinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı aşıkardır. Ayrıca Zeyd'in Ebu Haşim'in damadı olduğu⁶⁶ unutulmamalıdır. Zeyd'in Haşimî teşkilatını ele geçirme cabası içinde olması da imkan dahilindedir.

Abbasiler ayaklanmaya teşebbüs ettiklerinde her fırsatta Zeyd'in Benî Ümeyye Oğulları tarafından öldürüldüğünü dile getirmiştir. Zeyd'den sonra oğlu Yahya Horasan bölgesine kaçmış⁶⁷ daha sonra ise de Nasr b. Seyyar'ın komutanı Serve b. Muhammed el-Kindî tarafından yakalanarak başı kesilmiştir. Abbasiler Hilafet'i ele geçirince, Emeviler'in sicil defterlerinden Yahya'yı öldüren ve öldürülmesine iştirak edenler bulunarak, Ebu Müslim tarafından yakalanıp öldürüldü.⁶⁸

Yahya, Horasanda bulunduğu süre içinde etrafında çok sayıda insan toplayamamış gözüke de cesedinin maruz kaldığı hakaretlere karşı horasan halkında büyük bir infialin uyandığını görmek mümkündür. Hatta o yıl Horasanda doğan her oğlan çocuğuna Zeyd veya Yahya isminin konması rivayeti⁶⁹, hadisenin bölgeye tesirini göstermesi açısından önemlidir. Abbasi dâilerinin, Zeyd ve Yahya'ya yönelik bu hissiyatı, davetlerinde kullandıkları açıktır. Ebu Müslim'in Yahya'nın öldürülmesine iştirak edenleri yakalatıp öldürmesi de bunu teyit etmektedir.

Zeyd b. Ali ve Yahya b. Zeyd'in öldürülmesi Abbasi propagandacılarına güzel bir fırsat verdi. Abbasi propagandacıları özellikle Yahya'nın öldürülmesinden sonra Horasan'da Ehl-i Beyt'in intikamını almak adına kendi propagandaları için müsait bir zemin bulmuşlardı.

e) Abdullah b. Muaviye Hareketi

Abdullah b. Muaviye (129/746), devrinin ünlü şairlerinden olup Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer'in küçük torunudur⁷⁰. Doğumu ve hayatının ilk dönemi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun hayatı ile ilgili bilgiler daha ziyade son derece hareketli geçen ömrünün son üç yılı ile alâkalıdır.

Kufeliler ona gelip Haşimiler'in halifelîğe daha layık olduğunu söyleyip onu isyana teşvik ettiklerinde o da hiç tereddüt etmeksizin 127/744 yılında isyan bayra-

66 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 216.

67 Zeydiler'in horasan bölgesindeki faaliyetleri için bkz; Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

68 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk*, VII/230; İbnü'l Esir, *el Kamil*, V/272.

69 Mesudi, *Murucu'z-Zehab*, III/225.

70 İbn Kuteybe, *Maârif*, 90; İsfehânî, *Makâtîlu't-Talibin*, 161.

ğını açmıştır. Bu olayların gelişmesi üzerine vali Abdullah b. Ömer isyancıların üzerine yürümüş, Abdullah ve taraftarları savaş alanını terkedip, Kufe'deki iç kaleye sığınmışlardır. Daha sonra şehri terketmeleri şartıyla kendilerine eman verildi.⁷¹

Abdullah yanındakilerle birlikte Medain'e gitti. Medainliler kendisine biat etti. Sonra bir grup Kufeli de kendisine katıldı. Cibal, Kirman, Kumis, Isfahan ve Rey şehirlerini içine alan geniş bir bölgede hakimiyet tesis etti.⁷² Abdullah b. Muaviye'yi destekleyenler arasında, başta Kûfeli mevali olmak üzere, Zeydiler, Şeyban b. Abdulaziz önderliğindeki Hariciler, Ebu Ca'fer el-Mansur ve İsa b. Ali gibi Abbasi, Ömer b. Süheyl b. Abdullah ve Süleyman b. Hişam gibi Emevi ileri gelenleri de vardı.⁷³

Abdullah'ın yukarıda bahsedilen bölgelerdeki hakimiyeti, 129/746-47'de Mervan'ın Abdullah'ı yenmesi ile son bulmuş ve Abdullah Horasan'a kaçmıştır. Burada Abbasiler adına faaliyette bulunan Ebu Müslim'den ilgi ve yardım göreceğini ummuş; ancak umduğunu bulamadığı gibi Müslim'in emriyle ilk önce hapsedilmiş, sonra da öldürülmüştür.⁷⁴

Abdullah b. Muaviye etrafında toplanan ve onu imam tanıyan gruba Cenahiye denilmiştir. Bu fırkaya göre İlahi ruh, önce Adem'e, sonra Şit'e, sonra Ali'ye ulaşıncaya kadar peygamberlerde ve imamlarda dönüp dolaşmış, sonra üç oğluna (Hasan, Hüseyin, Muhammed) geçmiş ve nihayetinde Abdullah b. Muaviye'ye ulaşmıştır: Böylece hem uluhiyet, hem de peygamberlik gücü Abdullah'ta toplanmıştır. Yine Abdullah'ın taraftarlarına gaybı bildiğini söylediği ve “*Doğrusu ilim benim kalbimde mantarlar ve yeşil otların bittiği gibi bitmektedir*” dediği iddia edilmektedir.⁷⁵

Ayrıca Cenâhiye mensuplarının tenasuhe inandıkları, kıyamet, cennet ve cehennemini inkar ettikleri, haramları helal kıldıkları, ibadetleri ise Ali ailesine mensup olanlara bağlılık göstermek tarzında anlamışlardır.⁷⁶ Ancak Abdullah b. Muaviye taraftarlarının bu görüşleri, onun sağlığında mı yoksa ölümünden sonra mı benimzediklerini gösteren kesin delil bulunmamakta ve kendisinin bunları tasvip edip et-

71 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk* VII/304-309.

72 İsfehâni, *Makâtilu'l-Talibin*, 167; İbn Esir, *el-Kâmil*, V/324-25; Fiğlalı, “Abdullah b. Muaviye” T.D.V.İ.A. C.I, İstanbul 1988, s. 119.

73 İbrahim Sarıçam, *Emevi Haşimi İlişkileri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1997, s. 355.

74 Taberi, *Tarihu'l Umem ve'l-Muluk*, V/599-602; İsfehâni, *el-Ağâni*, XII/230.

75 Eş'arî, *Makâlat*, I/67; Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 189; Makrızî, *Hıtat*, II/353.

76 Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 189-200.

mediği bilinmemektedir. Abdullah'ın hareketine Mevalî, Zeydî, Harici, Abbâsî ve Emevî gibi çok değişik grupların katılması, değişik kesimlerin desteğini temin maksadıyla, her türlü fikirlere karşı musamaha gösterdiğini akla getirmektedir. Bu cümleden hareketle Abdullah b. Muaviye'nin kendisine ve taraftarlarına esas teşkil edecek açık ve tutarlı bir fikir sistemi ortaya koyamadığı, reaksiyonunun tamamen siyasî endişelerden kaynaklandığı söylenebilir.

Abdullah b. Muaviye'nin hareketinin en önemli özelliklerinden birisi de Cafer el-Mansur, Abdullah b. Ali ve İsa b. Ali gibi Abbasilerin de ona destek vermesidir. Bunda, Abdullah'ın "*Haşim oğulları hilafete daha layıktır*" düşüncesiyle hareket etmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Abbasiler bu sırada Horasan'da ciddi adımlar atmışlar ve ihtilal için hazırlıklara başlamışlardı. Bu hareketi kontrollü bir destek vermekle hem dikkatleri başka yöne çevirmiş hem de bu harekete destek veren kitlelere yakınlaşmış oluyorlardı. İhtilal hazırlıklarının olgunlaşmaya başladığı bir dönemde bu tür gelişmelerin uzağında olmak onlar açısından düşünülemezdi.

Abdullah'ın Abbâsî ihtilalinin önde gelen lideri Ebu Müslim tarafından öldürülmesine gelince; Wellhausen'in "*Ebu Müslim ölü bir aleviyi canlı bir aleviye tercih etmekteydi*"⁷⁷ şeklindeki yorumu bizce pek sıhhatli değildir. Bize göre Abdullah b. Muaviye kendi adına para bastırınca -ki bu bağımsız bir devlet kurma hayalinin belki de ilk adımıydı- Ebu Müslim'in Abdullah'ı kendi davaları için tehlikeli görmesi ve bu nedenle öldürtmüş olması daha mantıklı görülmektedir.

El-İsfahani, Abdullah b. Muaviye'nin Kufe'de "*er-Rıza min Al-i Muhammed*" adına halkı kendisine biat etmeye çağırdığını belirtmektedir. Yine aynı müellif bir başka rivayette kendi adına biat aldığını kaydetmektedir.⁷⁸ Birinci rivayet oldukça şüpheli olmasına rağmen kabul edilirse, bu ancak Kufe'de olmuştur. Kufe'den ayrıldıktan sonra kendi adına biat aldığı kesindir. Netice de Abdullah b. Muaviye kendi adına hareket etmiş fakat Abbâsî hareketinin parolası olarak karşımıza çıkan "*er-Rıza min Al-i Muhammed*"⁷⁹ şeklindeki daveti o da kendi çıkarları için kullanmıştır diyebiliriz.

77 Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, (Çev: Fikret İşiltan) Ankara 1963, s. 237.

78 El-İsfahani, *Mekalitu't-Talibiyyin*, 155-157.

79 Bu gibi kavramların siyasî istismarı hakkında bkz; Sönmez Kutlu, "Eh'li Beyt' Sembolik Kapitalin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi" *İslâmiyyat*, C.III, Sayı: III, Ankara 2000, ss: 99-120.

SONUÇ

Şiiğin üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden önce vücut bulduğu söylenemez. İmamîye'nin 12 İmam Nazariyyesi, 11. İmam'ın 261/874'de ölümünden ve 12. İmam'ın yaklaşık aynı zamanda kayboluşundan önce ortaya çıkmış olamaz. Bu sebeple 261/874 yılından önceki dönemlerde mezhepler tarihçileri Şii tabirini kullanmaktan mümkün merteye kaçınmaktadırlar. Yardımcı bir tabir olarak "ilk Şii" tabiri tercih edilmişti ki yazımızda geçen olaylar da ilk Şii hareketlerdendir.

İncelediğimiz hareketlerden anlaşıldığına göre Hz. Hüseyin'in soyuna hasretilmiş karizmanın hakim olması daha sonraki yıllarda olmuştur. Çünkü Muhammed İbnu'l-Hanefiyye ve oğlu Ebu Haşim uzun seneler Hz. Hüseyin oğullarından daha fazla ilgi çekmiş ve gelişmeler daha çok bu ekseninde olmuştur. Şair Kuseyyir, Hz. Ali ve üç oğlu yani Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'den söz ederken üçünün aşağı yukarı birbirine denk oldukları intibamı verir. Ancak ölmediği ama "gâib" olduğu söylenen üçüncüsüdür. Yani Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'dir.

Yine Abbasoğulları ve taraftarları hilafetin Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim'den, vasiyet yoluyla Muhammed b. Ali'ye, yani Abbasoğullarına geçtiğini iddia edip, hilafetin bu yolla intikal ettiğini, en azından Mansur zamanına kadar kabul etmişlerdir.

Ayrıca Hâşim kabilesinin veya bu kabileye mensup olan bazı kimselerin karizmatik vasıflara sahip olduğu yönündeki inanç Müslümanlar arasına İrani unsurlardan gelmiş olabileceği gibi belli kabilelerin diğerlerinden üstün tutulması İslâm öncesi Arapların fikirleriyle de uygunluk arz etmektedir. Bu sebeptendir ki Haşim oğullarının karizmatik reisliğine olan talep, Hz. Peygamberin ölümünün hemen ardından az da olsa başlamış ve Emeviler döneminde ise hızla artmıştır. 100/718'den sonra ise öne alınmaz bir hızla gelişip 132/750 yılında Haşim oğullarından Hz. Muhammed'in amcası el-Abbas'ın oğulları hilafeti ele geçirerek iktidar olmuşlardır.

İlk Şii hareketlerinden de anlaşılacağı gibi Hz. Hüseyin'in Kerbela vakasından sonra "imam" olarak tanınması ve "imam" sözünün kullanılması Şii İmamî rivayetlerdir ve oldukça şüphelidir. Ayrıca Hz. Hüseyin'den sonra gelen imam kabul edilen şahısların siyasetle ilgilenmedikleri de bir gerçektir.

Emevi halifelerinin bir asır kadar devam eden idarelerinde benimsedikleri siyasi görüşler ve yaptıkları uygulamalar, geniş bir sahaya yayılmış bulunan İslâm toplumu içinde çeşitli gayri memnun unsurların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Abbasî oğullarından Muhammed b. Ali'nin, Emevi iktidarına son vermek "Mu-

hammed ailesini" iktidara getirmek amacıyla başlatılan bir devrim organizasyonu neticesinde 32 yıl kadar süren bir mücadele sonunda başarıya ulaşılmış ve "*Abbasi Devleti*" kurulmuştur. İlk Şii hareketlerinin bu organizasyonla direk bir ilişkisi bulunmamasına rağmen dolaylı da olsa Muhammed b. Ali'nin başarılı olmasında oldukça etkili oldukları da bir gerçektir.